

Záró beszámoló a szöveghagyományozódás kérdései a magyar nyelvtörténetben c. pályázatról (száma: K 69093)

Pályázatunk időtartama (hosszabbítással) 2007. júl. 1 – 2012. jún. 30. A beszámoló elkészítéséhez halasztást kértünk és kaptunk augusztus 15-ig.

A. Molnár Ferenc, a témavezető, amikor a pályázatot benyújtotta még a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén dolgozott, amikor azonban a munkálatok ténylegesen beindultak már átkerült a Miskolci Egyetem Magyar Nyelvészeti Intézeti Tanszékére (2007 őszétől). A pályázatot azonban továbbra is a DE kezelte, annak Magyar Nyelvtudományi Tanszéke pedig befogadta. (Illesse őket ezért köszönet.) A pályázat résztvevői ugyanis debreceniek, A. M. F. pedig továbbra is debreceni lakos maradt, a ME-re általában ingázott. Ezenkívül A. M. F. a DE-n a nyelvtudományi doktori iskola tagja (a ME-n az irodalomtudományi, ott nyelvtudományi nincs), s ő a DE BTK és Debreceni Református Hittudományi Egyetem doktori iskolái közötti együttműködésnek a koordinátora is. A ME-re való kerülése ugyanakkor lehetővé tette, hogy pályázatunk külső körébe esetenként onnan is bevonjunk közreműködőket. 2012. február 29-től viszont – mivel betöltötte a 70 évet – A. M. F.-nek a ME-n megszűnt a közalkalmazotti munkaviszonya, kapcsolata azonban maradt, azért is, mert megtisztelték a professor emeritusi címmel (ezért díjazás már nem jár).

Pályázatunknak három fő témaköre volt: 1/ A Szenci Molnár Albert fordította zsoltárok szöveghagyományozódása, elsősorban a mai (1948-as) magyarországi énekeskönyvben. Ennek a területnek a művelője A. M. F. Később, mint jeleztük, ide bevontuk Oszlánszki Évát, a DE Magyar Nyelvtudományi Tanszékének PhD-hallgatóját, aki korábban ebből a tárgykörből írta A. M. F. vezetésével a szakdolgozatát és egy diákköri dolgozatot. 2/ A Margit-legenda (1510) szövegtörténeti problémái és szótári feldolgozása. E terület művelője elsősorban M. Nagy Iona (DE, Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszék). 3/ Egyes liturgikus szövegek vizsgálata (A Nagyszombati Agendarius magyar nyelvű szertartási betétei; valamint a délvidéki graduálok /szöveg/hagyománya). Ezekben a területeken Fekete Csaba (a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára) végezte a kutatást. A szöveghagyományozódás és az egyházi nyelvhasználat kérdésköre által is összefogott külön témák között volt átjárás: külön figyelmet fordítottunk közös nyelvi és művelődéstörténeti jellemzőkre (a nyelvi hagyományhoz való viszony; a liturgia, az egyházi gyakorlat nyelvi kérdései; a parataktikus szó párok használata stb.).

Ugyanakkor azt is jeleztük, hogy a szöveghagyományozódás kérdéseit esetenként más területeken is megvizsgáljuk (pl. legkorábbi szövegemlékeink), törekszünk más munkatársaknak, elsősorban fiataloknak a kutatásainkba való bevonására, bel- és külföldi együttműködésre, és arra, hogy eredményeinket, gyakorlatunkat az egyetemi oktatásban is hasznosítsuk. Mivel egy-két esetben némi pótlólagos pénzügyi támogatásra is szert tettünk, ez lehetővé tette, hogy témakörünkben néha szélesebb mezőn is mozoghassunk.

A Szenci Molnár Albert fordította zsoltárok szöveghagyományát – munkatervünknek is megfelelően elsősorban az eredeti és a mai református énekeskönyvben lévő szöveg összehasonlító vizsgálatát – alaposan tanulmányoztuk. Mivel megkezdődtek egy új magyar református énekeskönyv előkészítő munkálatai, a Szenci Molnár Albert zsoltárainak a mai

magyarországi református énekeskönyvben (Énekeskönyv magyar reformátusok használatára) látható és vizsgálható szöveghagyományát a nyelvtudományi érdekek mellett célszerű volt ehhez a tényhez is kapcsolódni, amit kértek is. (A. Molnár Ferencet a magyar református egyház illetékes liturgiai bizottsága az ún. Zsoltár-albizottság tagjának hívta meg, Fekete Csabát pedig az Énekügyi Bizottság elnökéül választotta.) Az *egyházi közénekeskönyvekben* – s ez történt a nagy jelentőségű Szenci Molnár-féle zsoltárokkal is – az egyes énekek szövege elfogadott módon helyenként változtatásokon is átmehet, s ennek a kortól és korizléstől is függő kérdésnek a vizsgálata a nyelv-, az egyháztörténet és a nyelvészociológia szempontjából is tanulságos. A. Molnár Ferenc és Oszlászki Éva munkája (I. Publikációs jegyzék) egy tüzetes Bevezetés után párhuzamosan egymás mellé helyezi a Szenci Molnár-féle zsoltároknak az eredeti és a mai énekeskönyvbéli szövegét, és minden – az összeállítók által eszközölt – eltérést jelöl (szócsere, szóalak- és szórendváltás, kihagyások, kisebb-nagyobb szövegmódosítások). A nem pusztán a nyelvtörténeti fejlődésből, illetve a nyelvjárási vonások visszaszorulásából adódókat félkövér betűtípussal külön is kiemeli. E módosításokat könyvünk előző, igen csekély példányszámban megjelent, vitaanyagának és próbakiadásnak szánt változata mindössze harminc zsoltárnál kommentálja, minősíti, olykor pedig új, kisebb(-nagyobb) szövegmódosítási javaslatot is ad. Ennek a kiadványnak most elkészített második, bővített és némileg javított kiadása mind a 150 zsoltár fontosabb szövegbeli problémáit és változtatásait kommentálja, illetve a „próbakiadás” szövegezésén néhol kisebb korrekciókat is végez. (E könyvünk a DE repositóriumába kissé késve kerül be.) A Szenci Molnár-zsoltárok nyelvi, művelődéstörténeti problematikáját egyébként is vizsgáltuk tanulmányokban és cikkekben (volt ami a publikációk közül törlésre került, mivel teljesen beépült a könyvbe). Kutatásainkhoz a szövegmegértésre vonatkozó saját nyelvészociológiai vizsgálatot szintén felhasználtunk. A Szenci Molnár-féle Zsoltárkönyvből a mai énekeskönyvben kimaradt összes versszak és az összes összevont versszak és ezek értékelése pedig külön közleményekben is hozzáférhető (Mindezekre I. Publikációs jegyzék). Könyvünk segít tisztázni az énekeskönyv zsoltárai (és az eredeti) valós nyelvi helyzetét is: a problémák kezelését a készülő énekeskönyvben a Szenci Molnár-szöveg közel teljes megőrzését, illetve a Szenci Molnár-zsoltár(versszak)ok nagyobb részének elhagyását képviselő, újító álláspontok között. Az látszik, hogy az énekeskönyvben a vártnál, az előszóban jelzetnél több és jelentősebb szövegmódosítás van. A szövegek összehasonlítása pedig nyelvtörténeti szempontból is igen tanulságos.

Ami a Margit-legenda szövegtörténetéhez fűződő munkálatokat illeti, ezek több szempontból értek el előrevivő eredményeket. A tervezett munkák háttérében a magyar szöveg és a latin forrás viszonyának feltérképezése állt, ez szolgál kiindulópontul minden további vizsgálathoz. Jelentős új – bár nem tervezett – eredmény a Margit-legendával kapcsolatban, hogy a vezérforrásául szolgáló latin őslenda nyomtatásban kiadott szövegéről M. Nagy Ilona és munkatársa kiderítette, hogy annak kiadója a kéziratot (Bolognai Kódex, XV. sz. eleje) mintegy száz szöveghelyen tévesen olvasta ki, s ezt a szöveget használja számos társtudomány (sőt idegen nyelvre is lefordították). Külön érdekesség, hogy a hibás helyekre a magyar legenda -- amelyet egyébként kifejezetten gyenge fordításnak tart a szakirodalom -- irányította rá a figyelmet és nemegyszer az adott ötletet a javításhoz. A legfontosabb feladattá

e tény kiderülése után a latin legenda kéziratának újraolvasása és a szöveg kijavítása vált. Ez ugyan időigényes feladat volt, de sikerült megbízható szöveget nyerni. Ennek kritikai kiadása természetesen még távolabbi feladat, de a magyar nyelvészeti vizsgálatokhoz már e formájában is használható. Az eredményt a X. Ókortudományi Konferencián adták elő 2012. máj. 25-én Piliscsabán, s az erről készült tanulmányt az Irodalomtörténeti Közlemények publikálásra elfogadta.

A Ráskay-kódexek parataktikus szópárosításának vizsgálata terén elkészült egy bő adatbázis, amely a magyar formákat és – ahol van – latin megfelelőiket tartalmazza. (A latin megfelelőkre l. az előbbieken mondottakat.) A jelenség természetének megrajzolásából a korabeli literátusi fordítói gyakorlattal való összefüggések egyes, eddig nem ismertmozzanatairól készültek tanulmányok. Összegzésükre azonban került nem sor. A Margit-legenda szótára: A konkordancia-szótár továbbfejlesztése a legenda teljes szókincsének szótári feldolgozása irányába. A szótár modelljének kialakításakor a hazai példákon kívül hasznosítottuk a finn és észt megfelelő történeti szókincs-feldolgozásokat. A minta kialakításakor fontos szempont volt, hogy a magyar legenda szövegtörténete szempontjából minél informatívabb legyen a nyelvi anyag bemutatása. Így például a szójelentések adatolásán kívül hangsúlyt kaptak a jellemző szókapcsolatok, frazeológiai egységek bemutatása is, adott esetben számszerűen is jellemezve. A legenda szókincsének ilyen árnyalt feldolgozása reményeink szerint fontos információkat nyújt a szöveg alkotóiról, amelyek más módszerrel nem nyerhetők ki, s lényeges kiegészítést, szilárdabb fogódzókat kínál a legendát kutató társtudományok számára. A legenda szövegtörténetének kutatásában eddig teljesen hiányzott az ún. belső szövegtörténet kutatása (M. N. I erről írt a „forráskonferenciás” cikkében, l. Publikációs jegyzék), míg a külső szövegtörténet kutatása lényegesen előrelendült az elmúlt két évtizedben. Ezek a munkák ezt a hiányt pótolják. A szótárból jelenleg elérhető mutató (11 betű kidolgozása) képet ad a szócikkek felépítéséről. Technikailag pedig a munka során bizonyos módosítást hajtottunk végre: a Word dokumentumban kezdett munkát webszerkesztőben írjuk (l. az *o,ó* és a *v* betűk szócikkeit), ami a legendából készülő digitális adatbázisban való közvetlen felhasználást készíti elő.

Fekete Csaba a Nagyszombati Agendarius magyar szövegbetéteinek kiadásával (l. Publikációs jegyzék) a magyar (egyházi) szöveghagyomány szempontjából fontos forrást tett közzé, s ezt bőven kommentálta is. A latin nyelvű római katolikus agenda magyar szövegbetétei tanulságos módon mutatják azt is, hogy a magyar egyházi szó- és kifejezőkészlet a korábbi hagyományból merítve és későbbre azt tovább adva, felekezeti szempontból még hosszú ideig kevésbé különül el egymástól. Az Agenda-szöveg kommentárja foglalkozik a mű kiadójának, Telegdi Miklósnak a nyelvével is, és közöl egy bő listát az Agendariusban előforduló parataktikus szópárokról, szóláncokról. E módon is csatlakozva ehhez az elsősorban M. N. I. által vizsgált témakörhöz. Az Agendarius ugyanakkor kiváló forrás a magyar nyelvű papi beszéd, az egyházi szóbeliség tanulmányozásához.

A (protestáns) graduálokkal – amelyek a prózazsoltárokat és egyes liturgikus szövegeket tartalmazó – szertartáskönyvek, F. Cs. már több tanulmányában foglalkozott. Ezúttal a XVII. század elejéről való délvidéki graduálokat, azok (szöveg)hagyományát vizsgálja

összefoglalóan. Kimutatható, hogy a közös bibliai textusok, locusok ellenére a nyelvi hagyomány több szálú, egyes elemei pedig – a szóbeli hagyományozódás vagy a másolás folyamánként – variálódnak. A graduálok is mutatják, hogy a korábbi katolikus és protestáns egyházi gyakorlat nyelvi szempontból még hosszú ideig kevésbé különült el egymástól, a mai egyházi nyelvhasználatnak pedig jól dokumentálható számos közös előzménye. A graduál használata, ami a próza éneklésével jár (vö. énekbeszéd) ugyancsak tovább fennmaradt, mint általában gondolták. F. Cs e tárgyából publikált könyve (Örvendezzünk körösztényök... a DE repositóriumába némileg később kerül be.)

Mint pályázatunkban is jeleztük, a szöveg-hagyományozódással esetenként a pályázatunkban jelzett főbb témaköreinken kívül szintén foglalkozunk. Erre l. Publikációs lista is. A. Molnár Ferenc írt pl. ilyen vonatkozású, tárgyú cikkeket Tinódi, Balassi, Mikszáth, Kodolányi műveivel és az ÓMS-mal kapcsolatban, ill. a régi magyar tízparancsolat-szövegekről. Ez utóbbi témából Krakkóban tudományos fórumon is közölt egy új filológiai felfedezést: a KazK.-be utóbb bemásolt tízparancsolat-szöveg és kommentár Luther Márton Kis kátéjára megy vissza. (Legkorábbi nyomtatott tízparancsolat-szövegeinket Krakkóban adták ki.) A tízparancsolat-szövegek nemzetközi összefüggéseinek vizsgálata (latin, német, magyar) a 2010-es nemzetközi finnugor kongresszuson tartott előadásában finn szállal egészült ki (Mikael Agricola). Kevésbé jelentős, de új filológiai meglátás, hogy Mikszáth Kálmán Két koldusdiák c. kisregényének – egy rövid, szinte egyező szövegdarab alapján – Kazinczy Ferenc Piskárkosi Szilágyi Sámuelről írt életrajza az egyik forrása.

A Piskárkosi Szilágyi Sámuel összeállította első konfirmációs ágendánkat pedig Fekete Csaba saját tanulmányával ki is adta, s az egyébként névtelen mű szerzőjét is ő azonosította. Ehhez utószót és nyelvészeti megjegyzéseket A. M. F. írt. Szilágyi Sámuel híres püspök, debreceni professzor és polihistor volt, kiadványunkat az ő évfordulós ünnepeire, s nyughelyén Hegyközkovácsiban (ma Románia) szobrának a felavatása is aktuálissá tette.

Megjelentettük még Demján Adalbert A tékozló fiú példázatának magyar fordításairól c. PhD-disszertációját is. D. A.-t nem tekintjük „idegennek”. Pályázatunkban először a külföldi kapcsolatoknál említettük (akkor még a Besztercebányai Egyetem Hungarisztikai Tanszékén tanított.) Később családjával áttelepült Magyarországra, Tiszafüreden gimnáziumi tanár. Miskolci konferenciánkon is részt vett, cikkeit is publikál(tat)tuk. Disszertációjának és hasonló tárgyú (bár részben más módszerű) diákköri és szakdolgozatának is A. M. F. volt a témavezetője, s e könyvének egyik lektora is. Munkája Petőfi S János szövegvizsgálati módszerét sikerrel képviseli, alaposan alkalmazza, s bő az adattára is. A szöveg-hagyományozódás vizsgálatára a Bibliák (a régi fordításoktól az újakig) igen alkalmasak. Ez a könyv és az összes a pályázatunk keretében kiadott, a témavezető által szerkesztett és (részben) lektorált Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár. Kiadványok c. sorozatban jelent meg.

OTKA-pályázatunk keretében rendeztünk egy konferenciát (Miskolc 2007; programját, az előadások helyeit l. <http://magyarszak.unimiskolc.hu/hirek/szoveghagyomanyozodas.pdf>) és egy szimpóziumot (Debrecen, 2012) (programját l.

<http://denydi.unideb.hu/index.php?d=19>>:). Meghívtuk vendégelőadásokra és konzultációra a ME-re Fazakas Emesét (Kolozsvári Egyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék), az Erdélyi magyar szótörténeti tár főszerkesztőjét. Bel- és külföldi szakmai kapcsolatainkat ápolandó részt vettünk több kongresszuson. Fekete Csaba és A. Molnár Ferenc rendszeresen részt vesz a Doktorok Kollégiumán, a Magyar Református Egyház egy évenkénti tudományos tanácskozásán, F. Cs. és A. M. F. adott elő Kolozsváron (A. M. F. a 2011-es hungarológiai kongresszuson), M. Nagy Ilona pl. Helsinkiben (Agricola-konferencia, 2009) és Uppsalában (Neolatin Kongresszus 2010).

Projectünk témaköréből is tartottunk egyetemi órákat, A. Molnár Ferenc a ME-n, a DE-n, a DRHE-n és a SRТА-n, M. Nagy Ilona a DE-n. Más, köztük fiatalabb kollégákat, hallgatókat szintén bevontunk munkánkba, M. N. I. egész kis kört szervezett már maga köré. A tudománynépszerűsítés körébe tartozik a Biblia éve és kiállítás (OSzK, F. Cs. és A. M. F.), a Kálvin-év és kiállítás (F. Cs.), a nyelvemlék-kiállítás (OSzK.), amelyben részt vettünk. Ez utóbbin a MargL.-val M. N. I. külön tablóval szerepelt.

Summa szerint (vö. Szenci Molnár-zsoltárok) azt gondoljuk, hogy pályázatunk során eredményes munkát végeztünk, több könyvet, értékes forrásokat, számos cikket publikáltunk, új filológiai meglátásokat, felfedezéseket is tettünk, s másokat szintén be tudtunk vonni munkálkodásunkba. Pluszként olyan feladatokat is elvégeztünk, amelyek nem voltak benne pályázatunk szűkebben vett témakörébe. Elmaradásunk a MargL. területén (szótár, a Ráskay Lea másolta koordinált kódexek koordinált szópárjainak feldolgozása – ezeket a későbbiekben pótoljuk. Az elmaradásnak itt az is oka, hogy épp a MargL. vizsgálata során kerültek elő olyan új szempontok, épp a M. N. I. és munkatársai által megoldott (és megoldandó) problémák, amelyek az említett témákat szintén befolyásolják. Ezenkívül lett, van egy egyéni probléma is, erre l. pl. II. Részjelentés. Munkánkat – több más, a pályázatban is szereplő területen – szintén tovább folytatjuk, s a nem kész munkáinkat be óhajtjuk fejezni.

Munkálkodásunkat az OTKA támogatása igen segítette. Ez tette lehetővé könyvek kiadását, munkatársak bevonását, bel- és külföldi kapcsolatok tartását és a segítő infrastrukturális beruházásokat. Hálásan köszönjük.

Debrecen, 2012. augusztus 15.

A. Molnár Ferenc
témavezető